

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КРОС-КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Крос-культурні цінності – важливий чинник, здатний забезпечувати взаємодію етносів, обмін життєвим досвідом. Вони спрямовані на формування загальнолюдських цінностей і зорієнтовані на гуманістичну мораль, яка визначає життєдіяльність демократичного суспільства. Однак цей процес ще недостатньо осмислений і недостатньо реалізується у виховній практиці загальноосвітніх шкіл України. У цьому контексті набуває значущості етичний аспект крос-культурних цінностей, властивий декільком культурам, які проживають на одній території й активно взаємодіють, зокрема українській і кримськотатарській.

Аналіз досліджень та публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. У психології крос-культурні дослідження представлені іменами А. Данилової, Т. Крюкової, Н. Лебедевої, Т. Стефаненко, Г. Тріандіса, Г. Хофстенде (крос-культурна взаємодія), М. Бергельсон, Ю. Шаповалової, Е. Холл, Д. Хупс (міжкультурна комунікація), А. Донцової, Н. Іванової, С. Коч, Ю. Ставропольського (дослідження етнічної ідентичності), І. Колесіна (міжетнічне сприйняття), М. Баретта, М. Кряжа, В. Павленка (етнічні і національні уявлення українських школярів). Особливостям міжкультурної адаптації в Криму і співвідношенню ціннісних орієнтацій слов'янської і кримськотатарської культур присвячені роботи І. Калисецької і К. Коростеліної.

Окремі аспекти формування крос-культурних цінностей у західній і східній педагогічній науці висвітлювали педагоги (Г. Ващенко, І. Гаспринський, А. Доніш, В. Сухомлинський, К. Ушинський та інші). У радянські часи зазначена проблема розглядалась у контексті інтернаціонального виховання (Г. Єрмей, Т. Ісламішина), зрештою трансформувались у виховання культури міжнародних відносин (З. Гасанов та інші), полікультурну освіту і виховання (О. Гаганова, О. Джуринський, Г. Дмитрієв, А. Перотті, Т. Полякова, Є. Сіяєва, А. Солodka та інші). У різних ракурсах проблема формування крос-культурних цінностей у дітей шкільного віку представлена у роботах І. Беха, Е. Заредінової, Г. Назаренко, В. Оржеховської, К. Чорної та інших.

Формулювання цілей. Метою даної статті є висвітлення проблеми психолого-педагогічних основ формування крос-культурних цінностей.

Виклад основного матеріалу. Уперше крос-культурне етнопсихологічне дослідження здійснив американський учений У.Ріверс (1864-1922 рр.) у 1901р., який помітив, що жителі острова Мюрей менш схильні до ілюзій, ніж європейці. Взаємопроникнення культурних цінностей вивчала американський антрополог Р. Бенедикт (1887-1948 рр.), що знайшло відображення у її працях «Образи культур», «Психологічні типи в культурах південно-західних США».

У 60-70 роках ХХ ст. з'явився інтерес до міжкультурної освіти у поліетнічному просторі, про що свідчать роботи американських психологів і педагогів. Е. Хол розглядав міжкультурну комунікацію як різновид комунікації, успіх або невдача якої визначається культурними розбіжностями між комунікантами [33]. Дослідження Д. Хупса були спрямовані на міжкультурну освіту, метою якої була підготовка учнів до життя у глобально залежному й культурно плюралістичному світі [34].

На думку психологів Г. Хофстенде, Г. Тріандіса, формуванню крос-культурних цінностей протистоїть зорієнтованість багатьох культур на колективізм чи індивідуалізм, що впливає на вироблення групових або індивідуальних цілей та цінностей. Згадана низка конструктів «колективізм – індивідуалізм» доповнюють концепти «відмежування – спілкування», «я – інші», які забезпечують найважливіші потреби людини у спілкуванні і

взаємодії з іншими. Такий механізм регулює вибір і засвоєння людиною найважливіших цінностей. На думку російської вченої-психоантрополога О. Белік, те або інше співвідношення «відмежування – спілкування» визначає культуру за рівнем її «відкритості – закритості». А взаємодія конструктів «Я – інші» разом з феноменом «прихильності» як прагненням людини до спільноти та спілкування з навколишнім «живим « світом формує в людині довіру, недовіру або віру в ті або інші культурні цінності [4, с. 529]. Варто зазначити, що кінцевою метою крос-культурної психології є виявлення універсалій (наприклад, ціннісних орієнтирів двох або більше культур) і встановлення значущого для неї факту психічної єдності. Домінуюча у рамках крос-культурної психології настанова розглядати культуру і психологію як два феномена, що взаємодоповнюють один одного і є одним цілим, припускає вивчення поведінки індивіда у єдності культур.

Цілковито новий культурологічний підхід пропонує німецький учений іранського походження Н. Пезешкіан у своїй праці «Позитивна сімейна психотерапія: сім'я як терапевт». Його методологія ґрунтується на функціонуванні транскультурної взаємодії як основи позитивної сімейної психотерапії. Н. Пезешкіан зазначає, що людина перебуває під впливом не лише тієї культури, у якій вона виросла, але й власної особистісної культури як результату її виховання. Даний факт може бути основою виникнення транскультурних проблем у стосунках представника однієї культури з іншими людьми [23, с. 12].

Вітчизняна психологічна наука ХХ ст. висвітлювала проблему крос-культурних цінностей у контексті інтернаціональної взаємодії, ґрунтуючись на принципах дружби між народами, взаємоповаги, однак не володіла навіть елементарними даними щодо етнічного складу населення колишнього СРСР. Лише у 80-ті роки з'являються перші дисертаційні роботи, присвячені проблемам міжгрупових і міжкультурних відносин (О. Дреєв «Роль національних звичаїв, традицій у соціальній регуляції поведінки», Г. Кцюєва «Етнічні стереотипи в системі міжетнічних взаємин» [12; 19]). Початок 90-х років ХХ ст. знаменується не лише політичними і соціальними змінами. У психології населення пострадянського простору вперше формується усвідомлення власної національно-культурної унікальності. На противагу цьому явищу постає необхідність усвідомлення цінності людини взагалі, а вже потім на другому етапі – цінності людини іншої культури, толерантних стосунків [24, с. 52].

Однією з перших робіт крос-культурної проблематики у Росії була колективна монографія «Актуальні проблеми етнічної психології» (1992 р.), в основу якої покладено статті Л. Гумільова «Етногенез та біосфера Землі» і роботи викладачів кафедри прикладної соціальної психології Санкт-Петербурзького університету (Ю. Платонов, Л. Почебут, М. Харитонов та ін.). Зокрема, Л. Почебут запропонувала розподіл етнічних спільнот щодо світу ідей на *креативні*, до яких належать етноси, що утворюють і продукують ідеї, та *акомодативні*, не схильні до продукування власних ідей, а зорієнтовані на запозичення їх в інших соціумів та етносів. Також Л. Почебут запропонувала враховувати у процесі соціалізації особистості три взаємозалежні процеси: *соціумізацію* як освоєння індивідом духовних цінностей і досвіду того соціуму, в якому він виховується; *етнізацію* як освоєння індивідом духовних цінностей і досвіду того етносу, до якого він належить; *культуризацію* як освоєння індивідом духовних цінностей і досвіду інших соціумів і етносів [2].

Сучасні російські дослідження у рамках крос-культурного напрямку вивчають соціально-психологічні фактори акультурації контактуючих етносів, механізми міжкультурного сприйняття, виразність етнічної ідентичності тощо.

Психологічним особливостям міжкультурного сприйняття школярами ровесників з національно-змішаних родин присвячена робота молдавських учених І. Кауценка та Л. Мирона [16]. У цьому дослідженні зазначено, що діти з різнонаціональних родин характеризуються позитивним ставленням до інших етнокультурних груп, добре поінформовані про традиції, особливості культури інших етносів, цікавляться своїм

родоводом, частіше ідентифікують себе з національно-культурними якостями за лінією матері. Також наголошено на тому, що вербальні знання про свою національність не відповідають емоційній ідентифікації дітей («За національністю я українка, але відчуваю себе росіянку, тому що розмовляю російською мовою, хоча моя мама болгарка...»). Діти з монокультурних родин рідше описують свій родовід, фіксуючи лише свою національну приналежність; володіють, як правило, мовою однієї етногрупи; частіше негативно сприймають представників інших етногруп. На думку вчених, дефіцит інформації, а також перекручування інформації про наміри, стан, поведінку представника іншої культури може надалі призвести до формування особистості з маргінальною спрямованістю або націоналістів, не терпимих до інакомислення, які прагнуть до фальшивої справедливості [16, с. 134]. Проте етнопсихологи припускають можливість регуляції міжкультурного сприйняття контактуючих етносів за умов: стійкої інтеграції етнічних груп; нестійкого етноцентризму [17, с. 118].

Виразність етнічної ідентичності, за О. Мітіною та Т. Стефаненко, розглядається як фактор етнічних упереджень. Однак дослідження західної крос-культурної методології роблять спробу спростувати «етноцентричну» обмеженість, пропонуючи соціальні аксіоми, що є «загальними віруваннями, пов'язаними з матеріальною, особистісною, соціальною і духовною реальністю» [32, с. 25].

Дослідження російських учених у царині крос-культурних цінностей зосереджувалися навколо проблем етнічної толерантності і виявлення стратегій міжгрупової взаємодії у полікультурних регіонах та були спрямовані на збереження своєї культури і прийняття «чужої»; пошук захисту своєї культурної визначеності; поділ за етнічною і конфесіональною ознаками; пошук соціального включення [20, с. 31].

Звертає на себе увагу робота О. Данилової, в якій представлено крос-культурний аналіз ціннісних орієнтацій на матеріалі історичних текстів. Слід зазначити, що цінності, сформульовані для індустріального суспільства (промислові, зорієнтованість на майбутнє, нуклеарна родина, реформи, прогрес, екологія, прагматизм, конкуренція, аналітичні навички, набуті під час систематичної освіти, рівність) і застосовані в іншому історико-культурному контексті, здатні адекватно відображати відповідні психічні феномени [10, с. 55].

Результати крос-культурного порівняння етнонаціональної ідентифікації українського етносу з представниками інших культур наводить у своїх працях В. Сніжко [26]. Учений визначає психотипи «людина-тварина», «людина-рослина» і відповідно до їхніх характеристик називає тип суспільства: а) мігруюче, прогресивне, розвинене; б) традиційне, консервативне, осіле. Виокремлений підхід у крос-культурному напрямку здобув назву «психоетнічної екології».

Вивченню уявлень українських школярів про цінності своєї та інших культур присвячена праця етнопсихологів М. Баретта, І. Кряжа, В. Павленка [22], у якій учені визначають рівні сформованості системи територіальних і етнонаціональних ідентифікацій, починаючи з регіонального рівня (усвідомленням дитини себе як міського чи сільського жителя). Досліджуючи розвиток системи у життєдіяльності особистості, вчені дійшли висновку, що вона постійно змінюється і поповнюється різними видами ідентифікацій національного рівня – спочатку етнічної і національної, потім цивільної і зрештою – наднаціонального рівня. Конструкти «свій – чужий» залежно від віку дитини розкриваються переважно через протиставлення «гарний – поганий» (у дітей до 6 років). У дітей 9 років спостерігається злиття двох контекстів «гарний – поганий» («схвалюваний – осуджуваний»; «придатний – непридатний») і «дружній – ворожий». Для дітей 12 років зміст «дружній – ворожий» стає визначальним. У цьому випадку критерієм виступає уявлення дітей про рівень життя, економічного і соціально-культурного розвитку країни, у якій проживає та або інша етнічна група [22, с. 71].

Регіональні дослідження про особливості міжкультурної адаптації у Криму, зокрема порівняння ціннісних орієнтирів слов'янської і кримськотатарської культури

запропоновано у статті К. Коростеліної «Проблеми міжетнічної адаптації у Криму» [18]. Авторка звертає увагу на відносно високий рівень індивідуалізму у слов'янській культурі Криму і, відповідно, колективістичну спрямованість у кримськотатарській культурі.

Цікавим видається той факт, що висновки К. Коростеліної підтверджують тезу американського вченого Г. Тріандіса: «Висока орієнтованість на групу спричинює зменшення контактів з іншими етносами. Висока орієнтованість на групу і закритість до змін призводить до більш високої агресивності, закритості стосовно представників інших етносів» [35, с. 157].

На думку І. Калісецької, процес крос-культурної взаємодії припускає вплив на індивіда двох чи більше культур. У своєму дослідженні вона підкреслює, що передумови такої взаємодії закладаються у період дитинства, коли особистість активно засвоює цінності рідної культури і духовно збагачується цінностями нової для себе культури. У зв'язку з цим постає необхідність сприяти розвитку навичок міжкультурної взаємодії саме у дитячому віці, коли картина світу, норми і цінності тільки формуються [15, с. 169]. За умови, коли людина намагається засвоїти крос-культурні цінності у зрілому віці, можливий конфлікт нових культурних цінностей з уже сформованою внутрішньою культурою особистості, її цінностями, установками, стереотипами, що є причиною виникнення смислових бар'єрів, неприйняття, агресії, відкритого протистояння.

У педагогічній науці проблема співіснування і взаємодії культур перебувала у полі зору педагогів Заходу і Сходу.

Опора на абсолютні цінності і право кожного народу на повагу і самобутність – один з основних принципів виховної системи К. Ушинського, який висловив думку, що засвоєння мови та культури народу є кращим способом пізнати його характер. Духовна спадщина народу становить його багатство, визначає самобутність та істинну народність. Цей духовний потенціал народу нове покоління використовує і примножує у міру розширення сфери суспільного життя. «У скарбницю рідного слова, – наголошував К. Ушинський, – вкладає одне покоління за іншим плоди глибоких сердечних переживань, плоди історичних подій, вірувань, поглядів, сліди пережитого горя і пережитої радості, – словом, все духовне життя народу дбайливо зберігається у народному слові». Педагог зазначав, що мова – це жива історія народу, оскільки вона є не лише скарбницею його неминучих духовних цінностей, а й посередником між різними епохами [29, с. 557].

Відомий тюркський педагог А. Доніш був переконаний у тому, що виховання на основі крос-культурних цінностей таджицької і російської культур сприятиме тому, що національна школа може вийти на новий рівень розвитку, стимулюватиме прогрес у науковій, культурній і соціально-економічній сферах життя [1, с. 13].

Про можливість мирного співіснування української і кримськотатарської культур свідчать численні спостереження І. Гаспринського: «...Росіянин більш легко сходиться і найкраще уживається з різними народностями, зачаровуючи їх своєю простотою, чуйністю й уродженою людяністю, що є властивою російському характерові» [25, с. 63]. Цим, на думку кримськотатарського педагога й просвітника, пояснюється те, що кримські татари не почувають себе чужими серед слов'ян і не цураються спілкування та зближення з росіянами. Взаємоспілкування і взаємовивчення культур слов'ян і кримських татар здатне зблизити й утвердити стосунки контактуючих етносів без будь-яких упереджень. На думку І. Гаспринського, лише вірування відрізняють дві культури [9]. У своїх тезах про можливість єднання різних цивілізацій на основі загальнолюдських моральних принципів, необхідності синтезу ісламської духовності і моралі з витоками європейської науки і техніки І. Гаспринський спирається на вчення своїх попередників Ш. Марджанакі, Х. Фаїзханова, Р. Фахретдінова та ін. Таким чином, розглядаючи слов'яно-тюркську міжетнічну взаємодію й інтеграцію як поштовх до розвитку тюркських народів, І. Гаспринський, безсумнівно, вплинув своїми дослідженнями на формування у педагогічній науці крос-культурного напрямку.

Основоположником кримськотатарознавства є О. Акчокраклі. Він не лише вивчав минуле й сучасне рідного народу (історію, мову, етнографію, культуру), але й усю активну дослідницьку діяльність присвятив вивченню споріднених народів – тюркського, караїмського, татарського. Збагатити крос-культурними цінностями кримськотатарську й російську культури відомий педагог прагнув через інтеграцію культур, ознайомлення з духовною спадщиною обох народів. Він переклав і надрукував кримськотатарською мовою байки О. Крилова, поему О. Пушкіна «Бахчисарайський фонтан» [3, с. 79-94].

Вагомий внесок у розвиток досліджуваної проблеми зробив Г. Ващенко, який був переконаний у тому, що, взаємодіючи з іншими народами, український народ матиме більше можливостей розвивати власну національну культуру, урізноманітнити і збагатити загальнолюдську культуру. Утім, виховання любові до свого народу, патріотизму, здорової національної гордості, свідомості власної національної гідності поєднується у Г. Ващенка з застереженням про можливі наслідки національного марнославства від презирства до самозвеличення за національно-культурною ознакою. У праці «Виховний ідеал» (1994 р.) педагог закликає український етнос до справедливого ставлення, співробітництва й рівноправності з іншими народами [6, с. 176].

Особливу увагу формуванню у дітей емоційно-ціннісного ставлення до представників інших культур приділяв у своїй практиці В. Сухомлинський. «Почуття дружби народів, – писав педагог, – це одне з найтонших, найшляхетніших, одне з найбільш піднесених рухів людської душі; у цьому русі органічно зливається суспільне й особистісне» [27, с. 162]. На основі рідної культури, «подорожуючи Батьківщиною», вихованці В. Сухомлинського збагачували свої почуття і розум духовними скарбами інших народів. Водночас виховувався патріотизм, що починався з любові до людини [27, с. 173].

Проблема виховання крос-культурних цінностей у педагогічній науці у радянський час висвітлювалася у контексті інтернаціонального виховання. Автори Г. Єремій, Т. Ісламішина розробили методики формування в учнівської молоді дружжелюбного ставлення до представників різних народів, держав, республік, провінцій. Таке виховання здійснювалось у розгалуженій системі міжнародних, державних, республіканських організацій. Прикладом можуть слугувати дитячий міжнародний табір у Криму «Артек», медінститути, інститути східних мов, де навчалися представники афро-азіатських народів тощо.

ООН, ЮНЕСКО та інші міжнародні організації у своїх основних документах розглядають виховання людей у дусі миру і дружби між народами як найважливішу мету сучасної системи виховання й освіти. У Загальній декларації прав людини ООН сказано: «Освіта має сприяти взаєморозумінню, терпимості та дружбі між усіма народами, расовими і релігійними групами і повинна сприяти діяльності Організації Об'єднаних Націй задля підтримки миру» [7, с. 7].

У сучасній педагогічній науці проблема крос-культурних цінностей вивчається у контексті культури міжнаціональних та міжетнічних відносин. Виховання культури міжнаціонального спілкування ґрунтується на ознайомленні молоді з системою наукових знань про права та свободи людини і народів, про нації та їхні відносини, про раси і релігійні конфесії; через формування цивільних і загальнолюдських почуттів та самосвідомості, розвиток позитивного досвіду культури спілкування з людьми різних націй, рас та релігійних конфесій, забезпечення високоморальної мотивації вчинків і поведіння учнівської молоді у процесі їхнього спілкування [8]. Цей підхід потребує урахування національної специфіки того чи іншого регіону України з тим, щоб оптимізувати виховний процес.

Нині виховання школярів на основі крос-культурних цінностей пов'язано з певними труднощами. Зокрема, переосмислення національно-духовних традицій, культурної спадщини у змісті навчально-виховного процесу, а також у контексті сучасних реалій супроводжується певними трансформаціями у їх розумінні і баченні. Також

спостерігається відмежування молоді від своїх національно-культурних витоків, що загрожує втратою «себе в майбутньому». До труднощів виховання крос-культурних цінностей належать і міжетнічні протистояння, націоналістичні рухи, які мають місце у Криму. Без сумніву, подолати всі ті труднощі покликана і сучасна педагогічна наука.

Аналізуючи стосунки домінуючих і малих етносів у контексті міжкультурного діалогу, О. Джуринський виділяє чотири найважливіших напрямки у здійсненні такого виховання: доступність освіти і виховання, рівні можливості для всіх етносів; поінформованість про різні культури; полікультурність програм навчання; соціальна рівність представників різних культур. Учений також сформулював умови ефективного виховання, за якими передбачається, що школярі, які представляють етнічні меншості, долучатимуться до домінуючої культури, а цінності етнічних меншостей стануть одним зі стрижнів національної освіти [31]. Відповідно до цього визначаються два шляхи реалізації такого виховання через єврокультурний компонент виховання, який доповнюється цінностями національних меншостей та збалансованістю цінностей культур різних етнічних груп (О. Гаганова, Г. Дмитрієв, Г. Єгоров, А. Перотті, Т. Полякова, Є. Силаєва та ін.). Проте прихильники такого (полікультурного) підходу до виховання застерігають про небезпеку його перетворення в етноцентризм. Автори зазначають, що зайвий акцент на поліетнічності, полірасовості у вихованні може посилити розмежованість різних етнічних груп. Однак правильно розставлені акценти сприяють формуванню у дітей крос-культурних цінностей [11; 13].

Аксіологічний підхід у формуванні різних аспектів крос-культурних цінностей розробляли І. Бех, В. Оржеховська, О. Сухомлинська та ін.

Так, І. Бех наголошує на тому, що розвиток уміння у підростаючого покоління жити у мирі та злагоді має комплексний характер і передбачає виховання певних громадянських, моральних, інтелектуальних, емоційно-вольових якостей особистості [5, с. 5]. У цьому руслі інтерес становить ієрархія цінностей людини через призму конструктивів: матеріального (власні потреби, розваги, задоволення, побут) як нижчий рівень; культурного (мистецтво, наука, загальнолюдські досягнення, правопорядок, самовираження особистості) як середній рівень; духовного (ідеали, ціннісно-змістові установки, зобов'язання перед суспільством, іншою людиною) як вищий рівень в ієрархії цінностей свідомої творчої особистості у сучасних умовах життя [14, с. 333].

І хоча вчений окремо не характеризує крос-культурні цінності, можна легко переконатись у тому, що вони можуть розглядатись у змісті «культурних і духовних» цінностей, оскільки, на нашу думку, крос-культурні цінності складаються з обох компонентів.

О. Сухомлинська, досліджуючи основні суперечності у стосунках індивіда і нації, доходить висновку, що у центрі уваги необхідно ставити інтереси особистості, права окремого індивіда, його суверенітет. Головним механізмом упровадження цієї концепції покликана стати у першу чергу сучасна школа [28, с. 6].

Ще одним важливим аспектом формування крос-культурних цінностей у дітей є формування у них толерантності. У цьому плані інтерес має проект курсу «Культура добросусідства» під редакцією М. Араджионі для навчальних закладів АР Крим. Мета курсу – впровадження етнічної освіти дітей і дорослих, формування толерантних взаємин між представниками різних етнічних і конфесіональних груп, формування навичок вирішення конфліктних ситуацій.

Зазначений курс містить регіональну програму міжкультурної освіти дітей дошкільного віку в Криму «Кримський віночок», затверджену рішенням колегії Міністерства освіти і науки АРК від 22.08.2004 р. № 6-4, і програми для 1-12-х класів (35 годин), кожна з яких має свою назву, що відображає провідну ідею змістової частини курсу у відповідному класі: 1-й клас: «Я, моя родина і мої сусіди»; 2-й клас: «Місце, де ми живемо»; 3-й клас: «Працюємо, вчимося та відпочиваємо разом»; 4-й клас: «Пишаємося Кримом»; 5-й клас: «Кримський багатоспів»; 6-й клас: «Подорож у минуле Кримського

півострова»; 7-й клас: «Палітра культур та релігій»; 8-й клас: «Гостинний півострів»; 9-й клас: «Процвітання в єдності»; 10-й клас: «Дорогами тисячоліть»; 11-й клас: «Кримська мозаїка: прекрасна розмаїтість»; 12-й клас: «Я і мій півострів сьогодні й завтра». Кожен курс складається з таких тематичних блоків: географія і екологія регіону; історія краю, «я і мої сусіди», «ми – кримчани»; матеріальна і духовна культура населення півострова; світові релігії в Криму; декоративно-ужиткове мистецтво, ремесла; традиційний побут і етикет; «мова сусіда», історія мов; національні літератури, фольклор, «словник дружби»; аксіологія; конфліктологія та медіація; краєзнавча і пошуково-дослідна робота.

Курс «Культура добросусідства» розроблено паралельно з проектом створення Центру міжкультурної освіти і толерантності на базі Кримського етнографічного музею (керівник проекту Ю. Леонтьєв, завідувач Кримського етнографічного музею). Метою роботи Центру є сприяння поширенню ідей толерантності у суспільстві, пропагування міжкультурної освіти, взаємоповаги й співробітництва різних етнічних і національних груп Криму. Зміст проекту передбачає створення ресурсної бази для інформаційно-методичної допомоги у розвитку міжкультурної освіти у Криму й етнічній освіті населення півострова; популяризацію різних культур і релігій півострова, ідей мирного співіснування різних конфесій і етнічних груп Криму; поширення досвіду інноваційних освітніх і виховних проектів, спрямованих на розвиток навичок міжетнічного діалогу і полілогу; інформаційно-методичну підтримку відродження, збереження і розвиток національних мов і діалектів; розробку і поширення спеціальних освітніх програм для школярів з використанням потенціалу Кримського етнографічного музею і культурно-етнографічних центрів Криму; поширення досвіду практичної роботи з попередження і розв'язання конфліктів (медіація ровесників, тренінги тощо).

На теперішній день визначено основні завдання і напрямки виховної роботи щодо формування крос-культурних цінностей у закладах освіти України й Криму, що відображено у Національній доктрині розвитку освіти, затвердженій Указом Президента України від 17.04.02 р.; Законі України «Про загальну середню освіту» (від 13.05.99 р.); Законі України «Про дошкільну освіту» (від 11.07.01 р.); Законі України «Про позашкільну освіту» (від 22.06.00р.); Концепції виховання дітей і молоді в національній системі освіти, затвердженій Колегією Міністерства освіти та науки України від 28.02.96 р.; Концепції позашкільної освіти й виховання (від 25.12.96 р.).

Однак, попри численність напрямів, багатоплановість і розмаїття виховної роботи, спостерігаємо тенденцію зростання виявів етнічних непорозумінь у дитячому середовищі, різкого погіршення стану фізичного і психічного здоров'я дітей, історичної і соціальної дезорієнтації підростаючого покоління. Також подекуди зростає дитяча агресивність, виявляється занижена самооцінка відносно інших етнічних груп. Виховна робота освітніх установ зорієнтована на передачу знань (інформації) і не формує активної життєвої позиції вихованців. Усе це є ознакою моральної і духовної кризи суспільства та вказує на необхідність формування крос-культурних цінностей у дітей.

Таким чином, формування крос-культурних цінностей школярів має враховувати регіональні особливості Автономної Республіки Крим: автономію в адміністративній структурі України; територіальну специфіку як геополітичне перехрестя епох і народів; прикордонну зону; багатонаціональний і багатоконфесійний склад населення; багату історико-культурну спадщину; багаті традиції патріотизму; унікальну природу.

У зв'язку з цим фахівці з Міністерства освіти і науки, молоді та спорту АР Крим розробили концепцію пріоритетних напрямків виховної роботи у навчальних закладах Автономної Республіки Крим, які б у своїй основі опирались на крос-культурні цінності: виховання любові до рідного краю; виховання толерантності як основного демократичного принципу, додержання якого забезпечує стійкий мирний розвиток поліетнічного, мультикультурного Криму; виховання життєстійкості як риси характеру, що протистоїть будь-якому негативному впливу та створює умови позитивного сприймання світу і свого місця у ньому.

У рамках нашого дослідження в АР Крим було зібрано і проаналізовано матеріали «круглих столів» за проблемою формування міжетнічної і міжконфесійної толерантності у Криму, здійснено моніторинг діючої системи навчання і виховання [30]. Дані дослідження свідчать про наявність правової бази для формування крос-культурних цінностей, зокрема «Декларація принципів міжнародного культурного співробітництва», «Декларація принципів толерантності», «Конвенція ООН про права дитини», «Національна доктрина розвитку освіти й виховання в Україні» та про інтерес до проблеми міжкультурного виховання та освіти учнів, що його виявляють методисти та вчителі.

Висновки дослідження та перспективи. Аналіз психолого-педагогічних джерел підтвердив, що нині проблема формування крос-культурних цінностей у підростаючого покоління у АР Крим є актуальною і малодослідженою. У практиці школи не набув поширення сам термін «крос-культурні цінності», до кінця не вивчені механізми його формування, не сформовано єдиного науково-методологічного підходу у розумінні цієї проблематики, що обумовлює потребу в чіткому формулюванні досліджуваного поняття і розкритті його структури, змісту в умовах виховання у сучасній школі.

Література:

1. Аvezбаева Р.Г. Общественно-политические и философские взгляды Ахмада Дониша: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.07 «Этика» / Р.Г. Аvezбаева. - М., 1964. - 18с.
2. Актуальные проблемы этнической психологии/ Под ред. А.Ф.Шикун, Ю.П.Платонова. - Тверь, 1992. - 348с.
3. Акчокраклы О. Хикаети ненкеджан ханым тюрбеси/Осман Акчокраклы // Ыылдыз. - 1990. - №4. - С.79-94.
4. Белик А.А. Изменение состояния сознания как междисциплинарная область исследований // Личность, культура, этнос: современная психологическая антропология/ под ред. А.А.Белик. - М.:Смысл, 2000. - С.523-54.
5. Бех І. Виховання у дітей вміння жити в мирі та злагоді / Іван Бех // «Освіта України». - 1999. - № 33-34. - С.5-6.
6. Ващенко Г. Виховний ідеал: підручник [для педагогів, вихователів, молоді і батьків] / Григорій Ващенко. - Полтава: Ред. газ. «Полтавський вісник», 1994. - 191с.
7. Всеобщая декларация прав человека: Официальный текст. - М.: Права человека, 1996. - 16с.
8. Гасанов З.Т. Педагогика межнационального общения: [уч. пособ.] / Зайнулабид Тухтарханович Гасанов. - М.: Прогресс, 1999. - 390с.
9. Гаспринский И. Вопрос просвещения русских мусульман / Исмаил Гаспринский // Переводчик. - 1883. - №23. - 18 ноября.
10. Данилова А.Г. Кросс-культурный анализ категориальной структуры ценностных ориентаций на материале исторических текстов / А.Г.Данилова // Психологический журнал. - 2005. - Т.26. - №1. - С.46-55.
11. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование/ Григорій Данилович Дмитриев. - М.: Народное образование, 1999. - 208 с.
12. Дреев О.И. Роль национальных обычаев и традиций в социальной регуляции поведения/ Олег Иванович Дреев. - Л., 1982. - 235с.
13. Сгоров Г. Європейська стратегія громадянської освіти і виховання учнів / Г.Сгоров // Історія в школах України. - 1997. - № 3. - С. 5-8.
14. Жалко-Титаренко В.П. Концепція змісту навчальних курсів духовно-етичного спрямування (проект) [Підготовлено комісією Міністерства освіти під керівництвом І.Д.Беха] / В.П. Жалко-Титаренко, А.В. Лісовський, Б.А. Рудий // Укр. релігієзнавство. - 2005. - №4: Тематич. Випуск «Мораль. Релігія. Освіта»: зб. наук. ст. і матеріалів - К., 2005. - С. 332 - 347.
15. Калисецкая И.В. Кросс-культурные аспекты гуманизации в образовании// Кримські педагогічні читання: матеріали Міжнар. наук. конф. 12-17 вересня 2001р./ [за ред. С.О.Сисоевої, О.Г.Романовського]. - Харків: НТУ«ХП», 2001. - С.168-172.
16. Кауненко И.И. Психологические особенности межэтнического восприятия подростками друг друга (из опыта национально-смешанных семей) / И.И.Кауненко, Л.Мирон // Этническая мобилизация и межэтническая интеграция/ [сост. и отв. ред. М.Н.Губогло]. - М.: ЦИМО, 1999.-С.130-135.
17. Колесин И.Д. Моделирование регуляции межэтнического восприятия / И.Д. Колесин // Психологический журнал. - 1997. - Т.18. - №4.-С.118-122.
18. Коростелина К.В. Проблемы межэтнической адаптации в Крыму / К.В.Коростелина // Межэтническое согласие в Крыму: пути достижения / [под ред. О.А.Габриеляна, К.В. Коростелиной, А.Д. Шоркина]. - Симферополь: Доля, 2002. - С.91-115.

19. Кцоева Г.У. Этнические стереотипы в системе межэтнических отношений: автореф дис.на соискание учен.степени канд. псих. наук:19.00.05 «Социальная психология» / Г.У. Кцоева. - М., 1985. – 24с.
20. Лебедева Н.М. Социально-психологические факторы этнической толерантности и стратегии межгруппового взаимодействия в поликультурных регионах России / Н.М.Лебедева, А.Н.Татарко // Психологический журнал. – 2003. – Т.24. -№5. – С.31- 44.
21. Нерадовский В.Х. Национальные особенности мышления учащихся / В.Х. Нерадовский, Э.В. Нерадовская // Педагогика. – 1996. - №4.–С.33-36.
22. Павленко В.Н. Этнические и национальные идентификации и представления у украинских детей и подростков / В.Н. Павленко, И.В. Кряж, М. Баретт // Психологический журнал. – 2002. – Т.23 - №5.–С.60-72.
23. Пезешкиан Н. Позитивная семейная психотерапия: семья как терапевт/ Носрат Пезешкиан; [пер. с англ., нем.]. – М.: Изд-во МАРТ,1996. – 336с.
24. Почебут Л.Г. Взаимопонимание культур: методология и методы этнической и кросс-культурной психологии. Психология межэтнической толерантности: [учебн. пособ.] / Людмила Георгиевна Почебут. – СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 2005. – 281с.
25. Русско-восточное соглашение. Мысли, заметки и пожелания Исмаила Гаспринского. Предисловие // Исмаил бей Гаспринский (Гаспралы). Из наследия/ [сост. Ю.Кандымов и др.]/ – Симферополь: Таврия,1991.- С.5-64.
26. Сніжко В.В. Нариси з психоетнічної екології України / Валерій Володимирович Сніжко; НДІ Українознавства; Ін-т психології ім. Г.С.Костюка АПН України. – К.: Веселка, 2001. – 332[2]с.
27. Сухомлинский В. Сто советов учителю / Василий Сухомлинский. – К.: Рад.школа, 1984. – 254с.
28. Сухомлинська О.В. Ногами людина повинна вrostати у землю своєї Батьківщини, але очі її хай оглядають весь світ / О.В. Сухомлинська // Відродження.-1993.-№ 3-4.- С.6-8.
29. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: В 11т./Константин Дмитриевич Ушинский; АПН РСФСР.– М., Л.: Образцов. тип. в Мск. - 1948. – Т.2: Педагогические статьи 1857-1861гг./[сост. и подгот. В.Я.Струминский]. - 1948. - 656с.
30. Формирование межэтнической и межконфессиональной толерантности в Крыму: мониторинг существующей системы обучения и воспитания, рекомендации по развитию межкультурного образования и этнического просвещения населения: матер. «круглых столов» / [рук. М.А.Арджиони]. – Симферополь, 2003. – 272с.
31. .Enriching the Schools through Multicultural Education: New Program Showy Exemplesfrom Pionnering Schools// ASCD Program News (May 1994). - P.1- 15.
32. Fifth European regional congress: programmer and abstracts. Winchester, UK. Juli 7-11, 2001. – P.24-29.
33. Hall E.T. Adumbration as a Feature of Intercultural Communication// American Anthropologist. – 1964. – Vol.66. - №6. – Part. 2: The Ethnography of Communication. – P.154-163.
34. . Hoops D. Intercultural Education. - Phi Delta Kappa, 1980. - 274p.
35. Triandis H.C. Collectivism and individualism as cultural syndromes// Cross-cultural Research. – 1993. - №27. – P.155-180.

Висвітлено проблему психолого-педагогічних основ формування крос-культурних цінностей. Проаналізовано психологічні та педагогічні джерела щодо означеної проблеми.

Ключові слова: крос-культурні цінності, полікультурність, міжкультурна освіта, міжкультурне сприйняття, етнічна ідентичність, національно-культурна унікальність.

Освящена проблема психолого-педагогических основ формирования кросс-культурных ценностей. Проанализированы психологические и педагогические источники относительно заявленной проблемы.

Ключевые слова: кросс-культурные ценности., поликультурность, межкультурное образование, межкультурное восприятие, этническая идентичность, национально-культурная уникальность.

Consecrated problem psycho-pedagogical foundations of cross-cultural values. Psychological and pedagogical sources analyzed on the stated problem.

Keywords: cross-cultural values, multiculturalism, intercultural education, intercultural comprehension, ethnic identity, national cultural uniqueness.